

STILSKA VIRTUOZNOST JURJA HABDELIĆA

1.

U leksičkom obilju sadržano jezično bogatstvo već se odavno smatra najvažnijom osobinom Jurja Habdelića (1609—1678). Kad je poticao zanimanje književne historiografije za tog pisca, Kukuljević ga je — pošavši od njegova leksikografskog rada — shvatio u prvom redu kao skupljača rječničkog blaga te mu u hrvatskoj književnoj povijesti našao mjesto među malo »pisaca iz starijega doba koji bi sabirali bili riječi u narodu«. ¹

Od početka našeg stoljeća Habdelićevo jezično obilje ² ne mjeri se više samo količinom leksičkih jedinica nego i vještinom pri njihovoj upotrebi. Taj je stav uveo Vatroslav Jagić u prvoj od svojih dviju u »Archivu« objavljenih rasprava o Habdeliću, ³ gdje kaže:

Allein als Stilist that er das ⁴ mit grosser Virtuosität, seine Sprache ist eine wahre Fundgrube für den kaj-Dialekt das XVII. Jahrh., der bekanntlich in Belostenec seinen vortrefflichen lexikographischen Vertreter fand. ⁵

Sadržeci jedini uvijek pozitivni dio cjelokupne ocjene o Habdelićevoj književnoj vrijednosti, Jagićeve riječi djeluju sve do danas; ponavljaju se one kojom od tvrdnji: o tome da je Habdelić više jezičnoga blaga donio u proznim djelima nego u rječniku, ⁶ o njegovu bogatu i jedru jeziku, ⁷ o Habdeliće-

¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, »Juraj Habdelić (r. 1609 † 1678), u djelu: *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Zagreb 1886; citirano prema tekstu u knjizi: *Juraj Habdelić*, priredila Olga Šojat, *Kaj*, god. VII, br. 10, Zagreb, listopad 1974, str. 69—76; citat na str. 69.

² Za koje se s pravom ističe da nije u njegovu *Dikcionaru*, nego u dvama proznim djelima. — Ograničen leksički izbor hrvatskih riječi u *Dikcionaru* bio je određen izborom latinskih riječi, a taj je pak potekao od namjene rječnika: »na pomoć napredka u dijačkom navuku (tj. u učenju latinskog jezika; nap. J. V.) školne mladencev horvatskoga i slovenskoga naroda«; v. knjigu navedenu u bilj. 1, str. 9 i 14.

³ To su rasprave: »Ein Prediger aus dem Ende des XVII. Jahrh. in Agram«, *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 26, Berlin 1904, str. 578—597; »Nochmals Juraj Habdelić und seine literar. Tätigkeit im XVII. Jahrhundert«; *Archiv für slavische Philologie*, Bd. 31, Berlin 1910, str. 529—553.

⁴ Tj. uspio je nadvladati mnoga pretjerivanja i besmislice potekle iz njegovih brojnih izvora.

⁵ Jagić, *Ein Prediger... n. dj.*, str. 579.

⁶ Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knjiga I: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća, s uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti, Matica hrvatska, Zagreb 1913, str. 269.

⁷ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, priredili Milan Ratković i Jakša Ravlić, MH, Zagreb 1961, str. 230.

voj virtuoznosti stila i bogatstvu jezika,⁸ o njegovoj sočnoj kajkavštini i odličnu poznavanju narodnoga govora.⁹

Kad je tako, moglo bi se očekivati da je Jagićeva ocjena proistekla iz pomno obavljena analitičkog postupka. Istina, u objema njegovim raspravama provedena je raščlamba, ali samo sa svrhom da čitatelje informira o sadržaju dviju teško dostupnih Habdelićevih knjiga. Pažljivijim ogledanjem rasprava jasno se pokazuje da je Jagić oba puta pisao u žurbi: za djelo *Prvi oca našega Adama greh* (tiskano god. 1674) kaže kako »... ich erst vor wenigen Tagen ein Exemplar glücklichen erlangte«,¹⁰ a za *Zrcalo marijansko* (štampano god. 1662) također navodi: »Vor wenigen Tagen bekam ich... dieses seltene Büchlein«. ¹¹

Sve to pokazuje da pri obradbi Habdelićeva jezika¹² i — osobito — stila¹³ nismo stigli daleko, a to stoga jer nam je glavnim načinom ostalo promatranje teksta u cjelini, bez želje da ga sagledamo kao plod mnogih i raznolikih Habdelićevih jezičnostilskih postupaka.

Svojom temom također neposredno proizlazeći iz Jagićevih razmatranja i zaključaka, ovaj referat ima namjeru da se pozabavi nekima od rečenih postupaka.

2.

Jezik Habdelićevih tekstova nazvao je Jagić književnim kajkavskim dijalektom¹⁴ te o njemu dao zanimljivu opću karakteristiku:

- a) to je uzorak kajkavskog dijalekta kakav se upotrebljavao u Zagrebu u 17. st. i odatle se širio na cjelokupnu kajkavsku književnost;
- b) nije se na cijelome kajkavskom području govorio u onom obliku kako ga je zapisao Habdelić;
- c) to je književni produkt — mješavina različitih dijalekata;
- d) nastao je uzajamnim govornim djelovanjem inteligencije koja se u Zagrebu okupila iz više raznih sredina.¹⁵

Osobito važnu od tih tvrdnji [tj. c)] potkrepljuju neke dubletnosti utvrđene Jagićevim prikazom glavnih jezičnih osobina;¹⁶ npr.: $e \parallel a (< \text{Ъ, Ъ})$; $j \parallel \check{d} (< d')$, itd. Prihvatljive su (a mogle bi se dokazati i posebnim postupcima) također prve dvije tvrdnje.

⁸ Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, MH, Zagreb 1969, str. 75.

⁹ Marin Franičević — Franjo Švelec — Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva, Povijest hrvatske književnosti*, knj. 3, Liber — Mladost, Zagreb 1974, str. 236.

¹⁰ Jagić, *Ein Prediger...*, n. dj., str. 578.

¹¹ Jagić, *Nochmals...*, n. dj., str. 529.

¹² Unatoč korisnim napomenama o njemu npr. u Jagića (*Nochmals...*, n. dj.).

¹³ Koji se posebno ističe u raspravi: Olga Šojat, *Furaj Habdelić (1609—1678) i njegov književni rad*, u navedenoj knjizi, str. 12.

¹⁴ Jagić, *Nochmals...*, n. dj., str. 541.

¹⁵ Jagić, *Nochmals...*, n. dj., str. 541.

¹⁶ Jagić, *Nochmals...*, n. dj., str. 541—553.

Problematičnom ostaje posljednja od njih, tj. da je Habdelićev jezik plod samo jezičnoga komuniciranja s raznih strana pristigle te u Zagrebu okupljene inteligencije. To se mišljenje, na žalost, kosi s toliko isticanom raznolikošću i obiljem Habdelićevih jezičnih izvora, s odličnim poznavanjem narodnog govora, s konstatacijom da mu jezik valja smatrati »rudnikom« kajkavskog narječja u 17. stoljeću.

Poslije Jagića se o jeziku u djelima kajkavskih književnika 16. i 17. st. (pa i Jurja Habdelića) misli na dva načina: prvo, da ti književnici vjerno reproduciraju narodni govor svojih zavičajaja¹⁷ i, drugo, da u njihovim tekstovima potječe iz zavičajnoga govora tek dio jezičnih osobina, a ostale da su došle sa strane, i to pretežno zbog svjesne težnje da se privuče što veći broj čitatelja.¹⁸

Pritom se osobito važnim smatra upravo Habdelić i njegov predgovor *Zrcalu marijanskom*.¹⁹ U tome se tekstu spominju dvije vrste čitatelja, a govor im je »slovenski« (tj. kajkavski) ili »horvatski« (tj. štokavski ili čakavski); razlika je u tome što se ponekad na mjestu »slovenskoga« vokala *e* javlja u »horvatskome« vokalu *a* (zamjena poluglasa), odnosno vokal *i* (zamjena jata): *lehko* — *lahko*, *osem* — *osam*, *jalen* — *jalan*; *nešem* — *nisam*. Iako tvrdeći da je »činil štampati onak, kak onde govore, gde sem pisal«,²⁰ Habdelić ipak unosi nešto »horvatskih« osobina, npr. *dan*, *pas*, *polag*, *jedan* i sl. (pored: *den*, *pes*, *poleg*, *jeden*).²¹

Tvrđnjom da čitatelji mogu u njegovu tekstu pronaći osobine različita porijekla (»ova je majdačka, ova zagorska, kranska ova, ova solarska, ova nemška, tukavska ova reč«)²² Habdelić zapravo određuje tek jezično nasloja-

¹⁷ R. Aleksić, »Prilozi istoriji kajkavskog dijalekta«, *Južnoslovenski filolog*, knj. XVI, Beograd 1937, str. 1—98.

¹⁸ Zvonimir Junković, »Jezik Antuna Vramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta«, dijakronijska rasprava, *Rad JAZU*, knj. 363, Zagreb 1972, str. 42—64; Dr Antun Šojat, »Težnje k zajedničkom hrvatskom književnom izrazu u jeziku stare kajkavske književnosti«, *Kajkavski zbornik*, Zlatar 1974, str. 9—14 (v. str. 9); Antun Šojat, »Habdelićev *P prvi oca našega Adama greh*«, *Forum*, god. XIII, knj. XXVIII, br. 10—11, Zagreb, oktobar-novembar 1974, str. 795—811 (v. str. 798).

¹⁹ Junković, n. dj., str. 62—64; Josip Vončina, »Jezični razvoj ozaljskoga kruga«, *Filologija*, br. 7, JAZU, Zagreb 1973, str. 203—237; v. str. 224—227.

²⁰ Tj. u Zagrebu, dakle kajkavski.

²¹ Usp. Jagić, *Nochmals... n. dj.*, str. 542; Junković, n. dj., str. 62. — Kao posebnu zajednicu spominje Habdelić »Horvatcki, Slovenski i Dalmatinski orsag« za razliku od »Vugerskoga orsaga« (*ZM* 26). Kada pak govori o praktičnim problemima, usredotočuje se na »Slovenski orsag« (tj. na dio Hrvatske koji tada nije ni pod turskom ni pod mletačkom vlasti). Čini to i kad govori o jezičnim pitanjima, ali mu je u viziji (npr. u *Dikcionaru*) i šira narodna zajednica (v. Josip Vončina, »Habdelićev stav prema jeziku«, *Kajkavski zbornik*, Zlatar, 1974, str. 15—19). — Od Habdelićevih tekstova ovdje su uzeti u obzir *ZM* (= *Zrcalo marijansko*) i *PG* (= *Prvi oca našega Adama greh*) u cjelini (tj. izdanja god. 1662, odnosno 1674), a navodi su dani prema izboru objavljenom u knjizi iz bilj. 1: Olga Šojat, n. dj. Kraći izbor tekstova iz *PG* također daje Antun Šojat, »Habdelićev *P prvi... greh*«, n. dj., str. 800—811.

²² *ZM* 17. — Tu izraz »reč« znači ove jezične ili dijalekatske elemente: *majdačka* — jugozapadne kajkavske, *zagorska* — sjeverne kajkavske, *kranska* — slovenske, *solarska* — čakavske, *nemška* — njemačke, *tukavska* — štokavske. Vjerojatno bi koji od tih elemenata otkrila analiza Habdelićevih kontaktnih sinonima, kojima nije svrha samo da objasne npr.

vanje, a ne temelj.²³ Kao što je poznato iz njegove biografije, oba svoja prozna djela — ZM (nastalo prije god. 1662) i PG (pisan god. 1670, kao što proizlazi iz autorovih riječi: »ovo isto 1670-to leto, kô ovo žalosten pišem«, PG 32) — stvarao je u istome gradu, tj. u Zagrebu;²⁴ smatrajući da se u osnovi služio govorom sredine »gde sem pisal«, želio je, dakle, ostaviti dojam da je pisao zagrebačkim dijalektom. Ako je pak pritom bilo i znatnijih primjesa (osobito ruralnih), onda bi im ishodište valjalo potražiti u Habdelićevu turopoljskome, staročičkom zavičaju.

3.

Osnovica se Habdelićevu jeziku stoga vjerojatno nije očitovala jugozapadnim ili sjevernim kajkavskim (tj. »majdačkim« i »zagorskim«) osobinama, nego jugoistočnima (tj. zagrebačkim i turopoljskim), pa se odnos urbano — ruralno morao također ostvarivati u tome okviru.²⁵ Budući da se Habdelićevo jezično bogatstvo najprije otkrilo u leksiku (gdje su pojave najvidljivije te se vrlo jednostavno mogu pokazati), od njega ćemo i početi analizu.

Ako se u kajkavskome književnom krugu usporede Habdelić i njegovi prethodnici, stječe se dojam koji vodi k zanimljivoj zaključku. Raniji naraštaji pisaca (od Pergošića i Vramca do Habdelićeva starijeg suvremenika Krajačevića) imali su prema jeziku odnos u stanovitome smislu ozbiljan: uveli su kajkavskoj pisanoj riječi svojstven jezični izbor, zapravo nesklon prihvaćanju govornih elemenata. Habdelić je — prema davnom zapažanju — »katkad ozbiljan, katkad šaljiv,... gdje je potrebno, prost je, dapače i trivijalan, a opet drugdje uglađen i pridvoran«,²⁶ tj. u kajkavskoj se književnosti prvi poslužio jezikom vrlo slojevitim.

Da bi to postigao, doista je morao izvrsno poznavati kajkavsko narječje, i to osim njegove književne forme osobito govornu kako se ostvarivala u različitim sredinama, pa i u različitim društvenim slojevima. Nikada nije izgubio vezu sa svojim seoskim zavičajem. Izraze koji ga obilježuju ironično će upo-

nepoznatu stranu riječ (»v *kontraktušeh* ili *pogodbah*« PG 39; »najzadnji den *majuša*, inače *filipovščaka meseca*« ZM 28) nego oni sadrže i takve članove od kojih je — čini se — leksem stranog porijekla bio u kajkavskome češće upotrebljavan nego domaći leksem iz para, npr.: »gustokrat popevaju *plesuči*, *tancajuči*« PG 43.

²³ U tome smislu treba nadopuniti interpretacije: Junkovićevu (*n. dj.*, str. 63) i moju (*n. dj.*, str. 224—227).

²⁴ V. Olga Šojat, *n. dj.*, str. 6.

²⁵ Treba, dakako, imati na umu da se u Habdelićevim tekstovima ne odražavaju sve osobine njegova zavičajnoga govora. Na primjer, na mjestu *o* i *l* u Čiču se i cijelom središnjem Turopolju »ostvaruje vokal koji se artikulira između položaja za izgovor vokala *u* i vokala *o*, po zvučnom efektu bliži glasu *o* nego glasu *u*« (Antun Šojat, »Habdelićev *Pervi*. . . *greh*«, *n. dj.*, str. 798). Ipak, »Habdelić takve riječi piše s *u*, kako je to tipično za staru kajkavsku književnost i prije i poslije njega« (Antun Šojat, *n. dj.*). — Habdelićeve jezično-stilske osobine dobro se vide pogotovu u njegovoj završnoj književničkoj fazi: stoga su ovdje primjeri iz PG češći nego iz ZM.

²⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, »Književnici u Hrvatah s ove strane Velebita, živivši u prvoj polovini XVII. vieka«, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*, knj. IX, Zagreb 1868, str. 187.

trijebiti kada, moralizirajući, osuđuje povodenje seljaka za zlim gradskim navikama (»Ne li nje otec muž, nje mati mužaća bila?« [PG 35]);²⁷ naprotiv, iako poznat kao zagovornik feudalnoga reda,²⁸ zna on ovako suosjećati i to prenijeti u jezičnu upotrebu: »Ne mare, kaj siromah muž zdhava, vraguati, preklinja, gda krmče, živinče etc. te gospodske kobilice ražaju, seku, peku, žeru« (PG 52). Riječ je, dakle, o tome da se oko istog leksema (*muž*) grade dvije posve različite semantike, a to se okončuje pokazivanjem tadašnje socijalne suprotnosti. U prvome slučaju riječi *muž* pridaje se pejorativnost (dovršena pridruživanjem paralelne, također pogrdne riječi *mužaća*). Drugi put uz istu se riječ vežu simpatije (*siromah muž*), a životna se muka izražava jezičnim sredstvom niskoga stila (glagol *vragovati*); pejoracija se prenosi na drugi kraj društvene ljestvice: skup *gospodske kobilice* (*kobilica* = skakavac, tj. simbol štetočinstva i proždrljivosti) povezan s pogrdnim glagolom *žerati*. Možemo zamisliti da je to bio način izražavanja svojstven »mužima«.

I poslije nekoliko decenija boravka po gradovima Habdeliću se — kada piše ZM i PG — javljaju seoske, zavičajne (tj. turopoljske, staročičke) reminiscencije, koje imaju i jezičnog odraza. U ZM raspravljajući o tjelesnoj ljepoti, on postavlja pitanje u kojem se pored ukrasnih ptica spominju obične *ptičice*: »Jesi li lep ali lepa kak je *pav* ali *labud* i kak su lepe vnoge *ptičice*?« (ZM 20). Na istome mjestu služi se običnim poljskim cvijećem da bi iskazao prolaznost ljepote: »... lepota telovna drugo nē, nego zvunski jeden obličaj lepo pofarban, kteri kakti *poljski cvet* lahko povene i pogine« (ZM 20). Sjećanje na zavičaj osobito se odražava u nekim od primjera omiljenog mu postupka, tj. poredbe: »bumo *kot fratri mučali* ali listov v zdele, *kot voli v jasje, buveli*« (PG 42); »*kakti vol ... vu se vlevati* velike žmulje ... pak se *kot govedo* kam-tam *zavaliti*« (PG 50), itd. U gradskoj sredini (gdje je Habdelić pisao svoja djela) pojedini sinonimi razlikovali su se značenjskom ili stilskom nijansom. Za pojam 'budala' postojali su, između ostalih izraza, u gradski govor preuzeti germanizam *norc* i seoska riječ s prenesenim značenjem *govedo*, svakako grublja i uvredljivija. To pokazuje Habdelić kad piše:

Negda pak sami međ sobum gosti i pri gospodskeh stoleh na volju se vjemu, da koga-toga za gosta primu, koga s takovemi zdravicami *norca*, da ne rečem *govedo* čine (PG 53)

Izvorni govornik dijalekta prepoznaje se u Habdeliću i po tome što riječima rado pridaje značenja koja nemaju u visokome stilu; na primjer:

Kaj kteri ogovornik *tepe*: Vnogo je on krivo dobil, bar bi bil mogel kaj bolšega i snažnešega včiniti; kaj je to jednomu tak bogatomu človeku?

Ali, ti *tlapa*, gdo te je suca postavil, da tak slobodno sudiš i ogovarjaš? (PG 48)

Ako pozovemo u pomoć drugog autora (Ivana Belostenca), izlazi da izraz *tlapa* nije morao biti stilski obilježen.²⁹ Naprotiv, riječ *tepst* (kao što je upo-

²⁷ Podrugljivo se zna odnositi i prema drugoj izvedenici te imenice, npr.: »Ali ostavimo te prokšenjake, da ne rečem *mužake*, z mirom« (PG 49).

²⁸ Krešimir Georgijević, »Lik Jurja Habdelića poslije trista godina«, *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb 1963, str. 91—101.

²⁹ *Gazophylacium* II (s. v.): *tlapa* = (lat.) blatero, blaterator, fabulator i sl.

trijebljena u ovome tekstu, tj. sa značenjem: 'govoriti koješta') pri leksikografskoj je obradbi zahtijevala imensku dopunu i posebno objašnjenje,³⁰ što bi značilo da — takava — nije pripadala književnoj, već govornoj upotrebi.

Koliko je god istina da pristaje uz feudalni poredak te osuđuje »puntarije« što ih protiv »gospode« podižu »priprosti muži«, pisac ipak izvršno poznaje njihov govor, i to do u tačine kao što su ovakvi nazivi:

To njihove *baticе*, to *oščeki*, to *nakosanke*, to sekirice zadosti svedoče (PG 55)³¹

Istovremeno Habledićevo dobro poznavanje seoskoga i gradskog leksika ilustrira npr. mjesto gdje on nabraja izraze za priproste i birane vrste jela i vina:

... i more se pripetiti, da neki priprostešemi jestvinami, rekši: tustum i dobro pripravljenum govedinum, zeljem, slaninum zadovoljno kuhanem, pače i sirom, navlastito masnem ali jesenskem raspuzancem, i lukom, i repum ... jače lakomost prokše nego nekteri jerebicami, plepelicami, zverinum, pistrangami, kečigami, tokovinum, vizovinum, auštrigami etc. Jače se nekteri i brže katanica muškatovičem kakovem ali drugem dišećem vinom ožere nego njegov gospodin petrovščakom, goljakom, bukovščakom, slamum etc. (PG 48—49)

U pojave gradskoga života pripada i ondašnja moda; njezinu terminologiju ovaj pisac također poznaje, pa se prijekorom obraća svakoj »kâ se izebnanem vinom napajaš, kâ se tak cifrasto opravlaš, ... kâ se tak mehko v *dold* i svilne poplune zavijaš, kâ tuliko z *pišnum* smrdiš« (ZM 18).

Smjeli bismo naslutiti da je izvršno poznavanje svih jezičnih slojeva (osobito govornoga) urodilo Habledićevo sposobnošću da načini novu riječ. Plod je toga npr. glagol *phikati* kojim označuje postupak nekoga »katanice« što je kritici podvrgao vjerski priručnik govoreći o njegovu autoru: »*Phi*, da nê sram toga patra od tak nečistoga dugovanja pisati i ž njim svoje knjige tepsti« (PG 46). Prema glagolu *zgrabiti* 'oteti, orobiti' izvedena je imenica koja znači vršitelja radnje: *zgrabijaš* (PG 40).

Znatan je raspon i u Habledićevoj upotrebi deminutiva. Osim njihove prave službe (tj. da umanjuju, npr. o djeci: »Na takove popevke mlahava njihova *vusteca* najprvo su se otpirala«, PG 43) mogu se nabrojati bar još tri. Deminutivima se Habledić služi da pokaže svoj osjećajni odnos, napose prema siromašnima. Tako postupa kad mu je na umu teško bolesno sirotinjsko dijete — »purgarice neke zagrebečke sin« — pa piše:

Žalosna pak mati, suzami lica močeći, vmirajućega *sinka* i goruču vre sveću v *ručice* držećega pomoći Marijanske milošće preporuč i svetomu kipu zagovori, obečavši beloga vojska sveću, ako sin v životu ostane. Reći

³⁰ *Gazophylacium* II (s. v.): *tepem* = verbero, percutio i dr.; ... 2. *tepem* jezikom = maculo, blatero, blatio.

³¹ Značenja (prema rječniku u knjizi: Olga Šojat, *n. dj.*, str. 58—68): *batica* (dem. od *bat*) = kijača, toljaga; *ošček* = kratki dio kolca; *nakosanka* = nož za sjeckanje zelene stočne hrane.

zagovora pravo ne zgovori, da *detece* oči, kê je vre bilo zaprlo, respirati začè i malo ptlam zdravo posta (ZM 29)

Pritom se društvena razlika može izreći suprotnošću deminutiv — nedeminutiv, npr.:

Zakaj *siromaška dečica* tuliko i tak dugo po školah se teruči trpe? Zakaj i velika *gospoda decu* svoju po stranskeh orsageh z velikemi stroški raspošljaju, nego da bi znanje kakovo veliko dobili? (PG 36)

Umanjujući, deminutiv je prikladan i za potcjenjivanje:

Psari, *katančiči*, *lovasiči*, tot gda su v dvoreh, tot gda su s konji na trave, tu meštrijū preveč znaju (PG 52)

Napokon, deminutiv je sredstvo da se prikrije istina kad stvarima ne treba dati pravu dimenziju; postiže se tada šaljiv efekt:

Skrenu na tu poglavitu navadu pleči duhovnik i, poklam se plemenitaš zveškèga vre be prinapil, pogleda on na peharni stol, na kom zapazivši jedan *žmulj*, reče peharniku: Sinak, napunite mi, z dopušćenjem presvetloga gospodina, on *žmulič*. *Žmulič* držaše *kot* jedan *mazlin* (PG 54)

4.

Jezično se bogatstvo kadikad mjeri brojem riječi — leksičkih jedinica.³² Kad bi se to primijenilo na Habdelića, trebalo bi očekivati da je najveće »jezično bogatstvo« skupio pripremajući svoj *Dikcionar*. Začudo, ističe se kako mu je rječnik oskudan, a »rudnik kajkavskog dijalekta 17. st.« jesu dva njegova druga djela (osobito PG).³³ Čak i ne znamo točno što bi se dobilo kad bi se izradio rječnik tih dvaju djela; pa ipak, smijemo tvrditi da je upravo u njima Habdelić pokazao svoje toliko isticano jezično bogatstvo. Ne bismo ga mjerili apsolutnim brojem leksičkih jedinica kojima raspolaze, nego sposobnošću da u svojim djelima svagda pronađe najbolji izraz. U tome mu nije od koristi poznavanje »narodnoga govora« (pri čemu ne znamo posve točno što treba misliti), nego okretno vladanje ukupnošću govorom i pismom ostvarivanih jezičnih slojeva iz uže i šire sredine u kojoj se kretao.

Očuvani su se Habdelićevi tekstovi u jednom od pismenih oblika kojima je raspolagalo 17. stoljeće: u tiskanoj verziji. Nema direktnih autorovih izjava po kojima bi se moglo zaključivati da je te svoje tekstove namijenio upravo govornoj interpretaciji, ali je ipak zapaženo da proistječu iz njegove govorničke, propovjedničke prakse.³⁴ Habdelića je osobito zanimalo govorništvo, kojim se u svojem radu (pogotovu između god. 1649. i 1654) bavio teoretski i praktički: kao profesor retorike i poetike u Varaždinu i kao propovjednik u Zagrebu.³⁵

³² Pojednostavnjeno, takvu bi se shvaćanju rezultat vidio u broju rječničkih natuknica što bi se dobile ekscerpiranjem riječi iz kakva teksta i njihovim svrstavanjem u abecedni red.

³³ V. npr. V. Jagić, *Istorija slavjanskoj filologiji*, Sanktpeterburg 1910, str. 56.

³⁴ Vođnik, *n. dj.*, str. 269.

³⁵ Georgijević, *Hrvatska književnost... n. dj.*, str. 76; Olga Šojat, *n. dj.*, str. 6.

Doista, »kotrizi« i »deli« proznih djela ZM i PG retorički su sređeni; organizirani su tako da svoj puni učinak postižu tek kada se ostvare glasom. U njima su primijenjene ponajprije vrednote govornoga jezika (npr. različite rečenične intonacije, zatim ponavljanja i sl.); na taj je način izgrađen okvir u kojem se ostvaruju svi ostali jezični elementi. Dovoljno se to jasno može vidjeti u odlomku iz ZM:

O, kuliko je siromahov, koji u pravom svoje pravice dobiti ne mogu! Ali zakaj? Kajti su siromahi. O, kuliko je nevoljnih vdovic, kojem se pravde i pravica ne listor od tjedna do tjedna, nego vnogokrat i od leta do leta odvlači, doklam vse, kaj malo imaju, potroše i potpunoma, kaj pravično potrebuju, ne dobe. Ali zakaj? Kajti su vdovice, kajti su sirote, kajti nemaju zlate masti ali srebrne, kum bi obilno časnikom i pravdašem ruke namazale. O, kuliko je siromaške dečice, kuru časniki, gospoda, rodbina i vnogokrat tutori nemilo oščape i kaj je pravo pravdano njihovo, po krivice od njih optitaju! Ali zakaj? Kajti su sirote, kajti zagovornika nemaju, kajti je pravica na drugi svet pretirana (ZM 19)

Taj odlomak čine tri niza sastavljena od po jedne usklične, upitne i izjavne rečenice. Osim toga, akustički djeluju također ponavljane leksičke jedinice; uskliknim rečenicama to su počeci (*O, kuliko je...*), izjavnima prva riječ poslije pauze (*Kajti...*) a upitnima cijela rečenica (*Ali zakaj?*).³⁶

U tako stvorenu shemu uključeni su onda (i njoj podređeni) podjednako književnojezični i dijalekatski (govorni) elementi: pravno-administrativni izrazi (kao što su *časnik, pravdaš, tutor*) pored dijalekatskih (govornih) osobina: *zlata mast ali srebrna* = mito, dem. *dečica*, glagol *oščapiti* = 'prevariti, opljačkati, obrati'.

Do sličnih se zaključaka može doći i raščlambom kakva mjesta iz djela PG, na primjer:

Ali kaj prodekatori svojem kričem, spovedniki svojem navukom, pisci svojem knjigami s temi krivemi suci opravljaju? Malo već nego ništar. Zavman skoro te harape vmivaju, zavman te rise peru, zavman te cigle stružu. Izda nenavidost v varašeh gospoduje. Izda v pravdah sedi. Izda se po pijaceh i vulicah šeče. Izda meštre proti meštrom zažiže. Izda štacunare po štacuneh, kovače pri nakovaleh, špoljare pri pilah i kladivceh, krajače pri tegle i škarjah, šoštare pri šilu i kopitu, peke pri peči i koritu, švelje pri igle i napršnjaku, prelje pri preslice i vretenu etc. brusi i razgovarja (PG 47)

Osnovni stilski efekt u tome je odlomku postignut ponavljanjem (zamjenice *svoj* i priloga *zavman*, odnosno *izda*). U tako organiziranome tekstu svojom brojnošću dominiraju riječi svakodnevnne upotrebe (nazivi pojedinih

³⁶ Ponavljaju se radi slušnog dojma ne samo osnove riječi nego i njihovi završeci (često neidentični gramatičkim morfemima), npr.: »Tak, komu knjižice ove ne budu po volje, naj je ostAVI, a svoje, ako je ima, naj poprAVI, ako ih nema, naj nove bolje sprAVI« ZM 18; »ki im se je med drugemi i vmetelEŠI, mudreŠI i proti gospode srčenEŠI videl, koga su i kraljevskum častjum nespametno imenUVALI i darUVALI« PG 31; »Zdenec tomu mora biti ali kurvaRIJA ali tadbina ali copRIJA, ali kâ druga takova mešTRIJA etc.« PG 35, itd.

obrtnika, njihovih radnji i pribora). Bitni su pak stilski postupci metonimija (kojom se poroci preimenuju u *harape, rise, cigle*)³⁷ i personifikacija (kojom apstraktna *nenavidost: gospoduje, sedi, šeće, zažiže, brusi i razgovarja*).

5.

Knjige ZM i — osobito — PG djela su kojima se autor očituje u prvom redu kao aktivan pripadnik protureformacije i strog moralist što napada sve — kako sâm misli — negativne pojave ondašnjega života. Budući da je grijeh vidio svugdje i u svemu³⁸ te mislio da će svoje čitaoce od grijeha najbolje odvratiti zastrašivanjem, knjige su mu u nemirnom vremenu kojem su pripadale ostavljale težak dojam.

Pa ipak, nešto ga ublažuje Habledičeva sklonost šali, pri čemu osobito rado iskorištava jezične mogućnosti. Jednako se zna riječima našaliti kad govori o heretičkom prvaku i o »pravovjernim« svecenicima. Začetnik protestantizma naprosto mu je *zvrzikapa Luther Martin* ili — uvredljivo, izrazom iz pučkog nazivlja za kukce — *vonjuči Martin* (ZM 22). Kada pak za katoličko svećenstvo kaže:

Vrlo ti je ov pop, frater, jezuita črljen, znam da mu *ně na tešče, zdignul* je nekuliko peharov, kī su ga tak *poфарbali* (PG 47), vjerujemo da se služi slikovitim govornim izrazima tadašnjega zagrebačkog dijalekta: *biti na tešče* = biti trijezan, *zdignuti* = ispiti, *poфарbati* = obojiti, ali također opiti. Njegov humoristički odnos prema jeziku očituje se i tako da namjerno brka značenja što su ih pojedine riječi imale u dijalektu i u crkvenoj terminologiji; to je npr. s parom *pastir — ovca (ovčica)* te je ishod:

Samo to prosim, naj *duhovni pastiri*, ti takovi, jako na dužnost svoju paze, kūm su *ovčicam*, Krištuševum dragum krvjum otkupljenem, dužni, da ne budu listor *vnun* njihovu *štrigli* i š njum se zavijali, to je to, da ne budu listor dohotke zbirali... (PG 37)

Leksemi niskoga stila suprotstavljaju se s komičkom svrhom također riječima što su bile svojstvene tadašnjemu vojničkom, viteškom načinu izražavanja; na primjer:

Ti li se ada dičiti budeš moral ali mogel, da si jednomu *srablivomu Turčinu* glavu odsical? Ako rečeš: *ně bil srabljiv ni grintav*, koga sem *kopjem* iz *konja friško obalil*, na jeden mah glavu *viteškum rukum*, *oštrum sabljum* odsekel; nego je bil *Turčin frišek*, *žestok* i *bativ*, aga međ svojemi, koga sem vlovil, zvezal i pred kapitana moga dopeljal, v *viteškom dugovanju* na glasu (ZM 25)

Kada pak opisuje situaciju nakon koje su ostajali pismeni tragovi upotrebe književne kajkavštine, on se zna ovako našaliti:

Došal je notarijuš, komu je betežnik skradnju svoju volju ovak tolmačil, da ju piše: *V ime vražje, leto mojega skvarjenja...* (PG 40)

³⁷ To preimenovanje često potječe iz govornoga jezika, o čemu jasno kaže sâm autor, npr. u PG: »Nesi li gda ču! ovakve reči: Poglej onoga *stupa*, kak je lepo nacifran, viđ onoga *pava*, kak gizdavo koraca!« (str. 43).

³⁸ Poznata je npr. njegova oštra osuda narodnih pjesama; v. PG 42—43.

A to je šala s ondašnjim kajkavskim pravnim tekstovima i njihovim čestim formulama, koje prvotno glase: »v ime božje« i »leto božjega zveličenja«.

Bio je Habledić, dakle, svjestan da se kajkavština upotrebljava u više oblika te da njezine varijacije ovise o životnim oblastima, o situacijama i o ljudima koji se njome služe. Kada pak opisuje ljude, voli ih obilježiti njihovim govorom (pa mu je pritom upravni govor miliji od neupravnoga). Evo kako upozorava na ponašanje nazoviučenoga skorojevića:

poglej ga kak *hodi*, kak *gledi*, kuliko bazalamanov *čini*, kak batrivo, da ne rečem oholo *govori* (PG 37)

U promatrane ga osobe, dakle, istovremeno zanima govor i pokret, pa time stiže do točke kada mu treba samo jedan korak da bi postao piscem scenskih djela.³⁹ U njegovim su tekstovima primjeri dijaloga poput ovoga (gdje se miješaju upravni i neupravni govor):⁴⁰

A: Sinko, kčercica, ne čini tako, ne hodi tamo, ne budi rečljiva, ne karaj se, teh tovarušev ne drži se.

B: Naj krmežljivi starci cislo mole, naj hiže čuvaju, naj pri peči hrbet tope, naše je vreme drugo, nam mladost drugač zapoveda.

A: ... da ne bude rastrošljiv, da se pijanstvu i neznažneh peršon ogiblje, da oca, mater i druge stareše poštuje.

B: Kaj je koga za me skrb? Imam ja tuliko pameti, da na se skrbeti morem; ako mi se kaj kvara pripeti, ja budem trpel, nigdor drugi.

A: ... da se zleh putov ostavi, da se ponizneje drži, da se ne svajuje, da se spomene iz negdašnjeh navukov, ktere je v školah prijel, žitka pošteenoga, kêm je v detinstvu živel, peldi, kêmi je vu vsake dobrote drugem kakti jedna zažgana sveča svetil, etc.

B: Othajaj, nesi mi sada školnik, ne hodim ja već vu školu, nesem dete, odrasel sem vsega toga, ne buš mi ferul ali šibja daval, dosta si me negda trapil i gda kriv nisem bil (PG 36)

Kasnija kajkavska komediografija zaista Hablediću mnogo duguje, iskoristivši njegove jezičnostilske postupke, pa i nasljedujući neke motivske elemente. Na primjer, u komediji nepoznata autora *Čini barona Tamburlana*,⁴¹ koja potječe s početka 19. st. te je od Habledića gotovo stoljeće i pol mlađa, glavno je lice rastrošni skorojević koji se ne osvrće na upozorenje svojega »dvorskog« da treba štedjeti. Jednaka je situacija opisana u *Prvom oca našega Adama grehu* (str. 52—53). Njegov je pak autor Juraj Habledić u zagrebačkoj sredini (i to u ustanovama crkvenog reda kojem je pripadao, tj. isusovačkoga) utemeljio književnu djelatnost koja će trajati sve do ilirizma, a najbolje će svoje plodove ostvariti na sceni.

³⁹ Na Habledića kao prethodnika kajkavskih komediografa 18. stoljeća upozorio sam u radnji: »Jezični izraz kajkavske komediografije«, *Mogućnosti*, god. XXIV, br. 7, Split, srpanj 1977, str. 751—770; v. str. 760—761.

⁴⁰ Iskoristivši samo bitne dijelove tog odlomka, označujem dvije generacije: A = starija (»star otac ali stara majka«, »rod...«, »preceptor ali školnik«) i B = mlađa (»sin tvoj Kirin, ... kči tvoja Dundao«).

⁴¹ Dr. Franjo Fancev, »Dva igrokaza hrvatske kajkavske dramatike iz početka 19. vijeka«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, knj. XV, JAZU, Zagreb 1940, str. 201—310.

6.

Prozni tekstovi Jurja Habdelića zbog svoje tematike nisu štivo koje bi u današnjici moglo zanimati veći broj čitatelja; ti tekstovi, dakle, pripadaju književnoj povijesti. Ipak, s užitkom ih može čitati tko hoće u jezičnome smislu dobro sastavljenu prozu i — pogotovu — tko se želi osvjedočiti kako je kajkavska književnost zaista u drugoj polovini 17. st., s Habdelićem, doživjela brz uspon.

Habdelićeva stilska virtuoznost ne potječe samo iz onoga, jedinog izvora što joj se obično priznaje: iz »narodnoga govora« (kojemu okviru čak i nisu pritom precizno određeni). Osim afiniteta prema govorima izvan kajkavskog područja taj je pisac posjedovao izvanrednu nadarenost da obilje izražajnih mogućnosti kajkavštine otkrije u različitim slojevima njezina ondašnjeg postojanja te da ih kreativno iskoristi pišući svoju prozu. Upravo je to Habdeliću omogućilo da bude jedan od najboljih stilista u starijoj hrvatskoj književnosti.